

Ta hand om modernismens bebyggelse

PORTAR

HUS HÖR HEMMA I SIN URSPUNGSTID

Ett hus har sina rötter i sin ursprungstid, som avspeglas i materialval och i utformningen av allt från själva huskroppen till de små detaljerna. Det är lätt hänt att varje ägare låter sina idéer eller samtidens trender styra vad som händer med huset. Men låt också husets historia och dess ursprungstid fortsätta att komma till tals. På så sätt kan huset fortsätta att berätta sin historia.

Modernismens byggnader har ofta ganska få dekorativa detaljer. Att vara rädd om grundläggande funktionella byggnadsdelar som fönster, entréer och balkonger betyder därför särskilt mycket. Dessa står för betydande delar av det tidstypiska uttrycket.

MODERNISMENS PORTAR

Modernismens entrépartier hör i många fall till husets mer påkostade delar. Utformningen var ofta omsorgsfullt genomtänkt och utförandet hantverksmässigt. Entrédörrar med enklare utformning är som regel också väl genomarbetade i form och funktion.

1930-tal

Funktionalismens intåg gör att de tidigare så symmetriskt placerade dörr och fönsterplaceringarnas tid var passé. Flerbostadshusens tidigare ofta dubbla, valvförsedda portar förekom ännu men portar med enkeldörr blev allt vanligare. I enfamiljshusen var dörren allt som oftast enkelt slät med runda eller asymmetriskt formade fönster. Karmen tillverkades i trä liksom dörrbladen som också kunde vara belagd med tunn faner. Ytan var fernissad eller målad i vitt, grönt eller brunt. På dörrar i ekpanel var det vanligt med klar linoljefernissa.

Med 1930-talet kom de stora, sammanhängande glasytorna. Portarna var ofta försedda med stora uppglasningar. Nedtill sparkplåtar som slitageskydd. Den kraftiga omfattningen i sedimentär sten minner om det nyklassicistiskt präglade 1920-talet.

Tunna ramar av stål med stor glasyta var ett populärt utförande, inte minst bland flerbostadshus och offentliga byggnader. Fernissat trä var ett alternativt material. På flerfamiljshus var dörrpartiet ofta så uppglasat som möjligt med en ram i ek eller rostfritt stål, samt ha både sidoljus och glasad yta över dörren, så att rikligt med ljus kom in i trappuppgången.

Villornas ofta höga socklar innebar att en trappa med vilplan, ibland sammanbyggt med ett balkongparti ramade in entrén. Även plåtbelagda skärmtak med inbyggda konsoler var vanliga. Enkla, smäckra smidesräcken ramade in trappa och balkong.

1940- OCH 1950-tal

1940-talets dörrar var ofta enkelt utformade, tillverkade i långa serier på snickerifabrik. Enfamiljshusens dörrar hade ofta en yta i fernissat trä, men kunde även vara målad i en brun kulör. Dörrar i så kallade karosseripanel eller andra paneler i stående eller liggande form förekom redan under 1940-talet. Klädseln kunde också utgöras av en enkel, målad hård träfiberskiva. Under detta år-

1930-talsentré med eleganta pelare i polerat stål. Porten har under åren målats brun. Behåll och underhåll istället det fernissade ytskiktet som låter träets karaktär lysa igenom!

tionde var rektangulära fönster med så kallat vattrat ogenomskinligt glas vanliga.

Entréerna hade betongtrappor med enkelt räcke och litet skärmtak. Trappräcken utfördes av platt- eller rundjärn målade i svart eller mörkt grå kulör. Även nu skyddades ytterdörrarna av skärmtak, men även helt över-skjutande tak byggdes.

Entrén blir under 1950-talet åter en viktigare del av fasadgestaltningen. Entrédörren blev en av husets främsta dekorativa detaljer. Dörrbladets trä eller fönster-glaset kunde vara rikligt försett med linjer, rutmönster eller rombformationer och dörren ha markerande dörr-romfattningar av keramik, tegel eller puts. Glasrutan var ofta ganska liten och med en asymmetrisk utformning. Glaset var ofta frostat eller vågigt. Små skärmtak täckte ofta entrén, burna av metallkonsoler. Trappräcket i målat smide utformades omsorgsfullt och dekorativt.

Flerbostadshusens nu allt oftare asymmetriskt utformade portarna fortsatte att vara helglasade med en smäcker inramning av trä. Ramarna tillverkades i stål-profiler eller trä, de senare hade ofta en yta av ekfaner. Dörrarna fernissades ofta, vilket tillät träfaneren under-till att lysa igenom. Den nedre delen av dörren skydda-des med sparkplåt i stål eller karosseripanel. Belysta portnummerskyltar och entrébelysningar infördes och blev en viktig del i helhetsgestaltningen.

En byggnadsdel av ökande betydelse blev i takt med bi-lismens frammarsch de i källarplanet inbyggda garagen. Dessa blev en del av såväl villan som flerbostadshuset. Inledningsvis hade garageporten två sidohängda dörr-blad för att senare istället öppnas som en samlad port i en slags pivothängning. Garageportarna blev i sig ett karaktärsskapande inslag där hantverkskvaliteter inte saknades. Som beklädnad förekom inte sällan karosse-ripanelen.

1960-tal

I de annars sparsmakat utformade enfamiljshusen från 1960-talet var entréerna den mest påkostade bygg-nadsdelen. Dörrbladet var ofta gediget utfört i hårda träslag som ek eller teak. kompakt, ofta i trä lodrät lagd panel eller mönstrat spår i rätvinkliga mönster. Dörrbla-den var nu ofta fönsterlösa med ljusinsläppet i ett sid-oljus sammansatt med dörrkarmen. Sidoljusen hade ofta ogenomskinligt så kallat buteljglas i gult eller grönt. På tegelvillor fanns ofta ett utskjutande så kallat rullskift runt dörren. Skärmtaken var inte längre lika vanliga, men förekom de var konsolerna synliga och taket klätt med plast, plåt eller eternit. Enfamiljshus med högre sockel hade trappa av betong försedd med vilplan och dekora-

Överst: Fernissat ädelträ och inslag av s k karosseripanel (nedtill) var ett vanligt inslag på 1950-talet. Underst: 1950-talets villadör-rar ägnades ofta mycket omsorg. Uppglasningarna var många gånger ganska små och med udda former.

Portens glas har förses med etsad dekor som förstärker det genomarbetade helhetsintrycket. Utförandet hör till 1950-talets detaljrika hantverksmässighet.

1900-talets mitt innebar bilens och därmed bilgaragens genombrott. Rader av garageplatser invid flerbostadshusen eller i deras bottenvåning blev vanligt. Även garageportarna i gedigna utföranden tillför mycket tidskaraktär till en byggnad eller ett område.

tiva smidesräcken. Hus med lägre sockel hade även de en låg betongtrappa. Skiffer var vanligt som beläggning.

Under 1960-talet slog användandet av aluminium igenom i tillverkningen av flerbostadshusens dörrar. Profilerna blev något bredare än för de starkare stålramarna, men var lättare och billigare. Pardörrarna blev mycket ovanliga och enkeldörrarna i ek eller teak, med glasade partier förekom. Särskilt vanligt blev det glasade sidopartier. Sparkplåten i aluminium blev under denna tid ett med dörrbladen.

1970-tal

1970-talets portar utformades utifrån husets stil enligt två huvudlinjer. Kataloghus i trä byggda i allmogestil försågs med rustikt allmogeinspirerade entrédörrar och farstukvistar med snickarglädje. Tegel- eller stenhusens dörrar var enklare utformade i stående eller liggande fasspontpanel. Styckebyggda villor gavs påkostade dörrar med profilfräst ytdekor i tredimensionella former. Sidoljuspartierna gjordes ofta lika breda som det fönsterlösa dörrbladet och glasades med dekorationsglas. Energisparkrav och säkerhet mot inbrott medförde att dörr och karm byggdes robusta. Tillgänglighetskrav

Portar med ytskikt helt av polerat stål förekom också under 1950- och 60-talen, inte minst i butikslokaler.

gjorde också att nivåskillnader arbetades bort och därmed de höga trapporna.

Flerfamiljshuset kunde ha både kraftigt indragna dörrpartier eller direkt i fasadlivet liggande. Portar i aluminium och stål slog igenom och de var vanligen glasade, även om den målade eller fernissade trädörren fortsatt användes. Entrétag fanns allt som oftast inte. Trappan till entrén var låg och tillverkad i granit eller stenbelagd betong.

VÅRD OCH UNDERHÅLL

Entrédörrar eller portar utsätts för väder och vind men allra störst påverkan har kanske bruksslitaget. Entrépartiet är betydelsefullt för byggnadens karaktär och hör till de byggnadsdelar som mest talande är anpassad till arkitektur och en viss tids uttryck. Man bör vara noga med att bevara en ursprunglig dörr. Med rätt underhåll kan de hålla länge. Man bör fråga sig vad nytillverkning i motsvarande hantverksmässiga utförande skulle kosta. Om ett byte skulle vara ofrånkomligt kan man idag via goda snickerier tillverka nya kopior av ursprungliga dörrar. Byggmarknadens dörrar är sällan anpassade till de äldre bostädernas uttryck och formspråk, och man kan ofta se hur flerfamiljshus från 1930- 1960-talet har dörrar av standardformat i aluminium eller fabrikslack-

BYGGNADSVÅRDSPERSPEKTIV

Kontinuerligt underhåll av ursprungliga delar är tillämpligt för att utbyten mot nytt är en viktig princip för god byggnadsvård. Av delar som verkligen är uttjänta bör inte bytas mer än nödvändigt och dessa bör bytas mot material och utföranden som motsvarar det befintliga. För fasader innebär det att prioritera lokala lagningar där skadorna finns framför utbyten av hela fasadytor. För putsade fasader och betongytor är tvättning av ytskikten en lämplig förstahandsprioritering.

Det finns flera poänger med att vårda och underhålla husets befintliga delar. Genom regelbundet underhåll minimerar man antalet kostsamma större utbyten av skadade delar. Ofta är de ursprungliga delarna av hög kvalitet, hantverksmässigt och omsorgsfullt framställda. De ursprungliga delarna tillhör också byggnadens identitet. De gör byggnaden till en pusselbit i närområdets historia, de berättar om tiden när huset är uppfört. De visar på sin tids arkitektur och samhällsutveckling. Att ta hand om det befintliga innebär också ett resurshushållningstänkande.

En kontakt med exempelvis en byggnadsantikvarie kan vara till hjälp för att peka på husets viktigaste kulturhistoriska karaktärsdrag och att prioritera bland tänkta åtgärder. Inför förändring av byggnader med kulturhistoriska värden kan en antikvarisk förundersökning tas fram och användas som planeringsunderlag. Det är viktigt att lära känna ditt hus och dess kvaliteter innan man skrider till verket med en renovering. Tag dig tid att tänka efter före! Ställ också krav på hantverkarens kunskaper om varsam ombyggnad.

ade dörrar i allmogestil. Detta påverkar ofta i hög grad intrycket av byggnaden.

Man bör skilja på normalt åldrande och skador som bör åtgärdas. Det senare kan gälla skevheter och lås samt behandling av yta. Själva dörrytan kan underhållas genom målning eller oljning. Dörren slipas och målas därefter. Var försiktig om dörren har profiler. Välj samma ytbehandling som användes då dörren var ny. En dörr från 1930-50-talet som har synligt trä kan vara behandlad med linoljefernissa, medan cellulosalack ofta användes på dörrar från 1960-70-talet.

BYGGLOV

Även när en förändring inte kräver bygglov gäller Plan- och bygglagens allmänna varsamhetskrav. Det säger att ändring av byggnad ska ske varsamt så att byggnadens karaktärsdrag och bl a kulturhistoriska värden tas tillvara.

Inför vissa förändringar av en byggnad krävs att fastighetsägaren söker bygglov hos kommunen. Kraven är högre ställda för bebyggelse inom detaljplanlagt område. Här krävs bygglov för att byta kulör på byggnaden, att byta fasadmateriäl och att byta taktäckningsmateriäl.

För en- och tvåbostadshus gäller dessa krav förändringar som väsentligt ändrar byggnadens/områdets karaktär. För flerbostadshus gäller dessa krav generellt och därtill krävs bygglov för uppförande av skyddad uteplats, skärmtak, takkupa, tillbyggnad (för en- och tvåbostadshus får man vanligen göra en tillbyggnad på max 15 kvm utan bygglov) samt uppförande av komplementbyggnad.

För särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader kan bygglovkraven vara högre ställda. Sådana utpekanden av enskilda hus kan ske i detaljplan och/eller i t ex kulturmiljöprogram. Även utan sådant utpekande kan en byggnad bedömas ha sådana värden vid en bygglovprövning. Tag hjälp av kulturmiljöprogram eller antikvarisk kompetens för att utreda detta.

För en byggnad utanför detaljplanlagt område är bygglovsplikten ofta mindre omfattande. Vissa åtgärder är anmälningspliktiga trots att de inte kräver bygglov. Det allmänna varsamhetskravet gäller även här och förändringen kan nekas med hänvisning till byggnadens kulturvärden. Tag kontakt med kommunen i det enskilda fallet.

Tillgänglighet eller energisparkrav är ofta argument för att en dörr behöver bytas. Här kan enkla åtgärder istället göras på befintlig dörr för att uppfylla kraven. Hit hör tätning med lister i dörrblad eller komplettering med en extra fönsterbåge i vid som fästs på insidan dörren. Skeva dörrblad eller gångjärn kan rätas upp. Krav på inbrottsäkerhet kan ibland tillgodoses genom att täcklistor av trä monteras. Listerna anpassas lämpligen till dörrens materiäl och målas in i samma kulör.

Exempel på väl anpassat utförande vid utbyte till ny port utförd i ädelträ.

KONTAKTA OSS GÄRNA OM DU VILL VETA MER!

Telefon: 054-701 19 00, förnamn.efternamn@varmlandsmuseum.se
Värmlands Museum, Sandgrund, Karlstad

varmlandsmuseum.se

Värmlands Museum